

GRZEGORZ Z SANOKA — mówca, poeta, polityk, filozof, jeden z pierwszych pol. humanistów, ur. ok. 1406 nad Sanem w okolicy Sanoka, zm. ok. 1477 w Rohatynie k. Lwowa.

Wg Kallimacha, który był przyjacielem G., pochodził z rodziny szlacheckiej (wg innych źródeł wywodził się z ludu). Wychowywany surowo przez ojca, w dwunastym roku życia uciekł z domu i przez kilka lat pędził życie studenta-włóczęgi. Ok. 1421 rozpoczął naukę w Krakowie, następnie jako wędrowny scholar przebywał w Niemczech, trudniąc się przepisywaniem rpsów, śpiewem i muzyką. W latach 1428–1433 studiował na Uniwersytecie Krakowskim, uzyskując na wydziale artium stopień bakałarza. W latach 1433–1437 zajmował się wychowywaniem synów kasztelana Jana Tarnowskiego; z tego okresu datują się początki twórczości literackiej G. Przed 1437 przyjął święcenia kapłańskie. Ok. 1437 udał się na dwór papieża Eugeniusza IV, gdzie przebywał do 1439 pracując jako muzyk i kopista kancelaryjny (skopiował m.in. dzieło G. Boccaccia *De genealogiis deorum gentilium*, które później przywiózł do Polski). Przebywał także w Ferrarze, Bolonii i Florencji, gdzie zapoznał się z kulturą humanistyczną. Po powrocie do Krakowa uzyskał w 1439 stopień magistra artium. W tym samym roku wykładał na Uniwersytecie Krakowskim *Bukoliki* Wergiliusza. W 1440 objął probostwo wielickie. Jako kapelan Władysława III Warneńczyka i notariusz kancelarii królewskiej wziął udział w wyprawie węgierskiej (1440) i warneńskiej (1444). Po klęsce pod Warną przebywał przez 6 lat na Węgrzech, na dworze regenta, wojewody siedmiogrodzkiego Janosa Hunyady'ego jako wychowawca jego synów, a następnie na dworze bpa Jana Viteza w Waradynie, od którego otrzymał kanonię w miejscowej kapitule. W czasie pobytu na Węgrzech nawiązał współpracę z gronem humanistów (P. P. Vergerio, F. Podakatharos, Marcin Król z Żurawicy). W Polsce, uznany za zaginionego, utracił probostwo wielickie. Po powrocie do kraju (ok. 1450), został — dzięki poparciu Kazimierza Jagiellończyka — mianowany abpem lwowskim (1451). Na tym stanowisku dał się poznać jako sprawny administrator diecezji, mecenas kultury oraz mecenas uczonych i pisarzy. Popierał politykę umacniania władzy królewskiej przeciw możnowładcom i występował jako rzecznik politycznych oraz ekonomicznych interesów miast. Głosił tezę, że król dla umocnienia swojej słusznej władzy, przestrzegania praw oraz utrzymania porządku społecznego może wykorzystywać religię jako szczególnie skuteczny środek. Korzystne jest dla panujących — twierdził — „opierać wszystkie swoje czynności na religii, nie ma bowiem nic skuteczniejszego dla rządu ludem jak przekonania o rzeczach Bożych wygłaszane publicznie” (sformułowanie to powtórzył za starożytnym historykiem Kurcjuszem Rufusem). Wg relacji Kallimacha G. wyrażał przekonanie, że prawa państwowe nie są ani naturalne, ani wieczne, lecz są ustanowione przez ludzi i mają służyć interesom danego państwa. Uznawał w związku z tym prawo ludności do buntu przeciw złym prawom, niesprawiedliwej władzy; sam ośmieszał pasożytnictwo możnowładztwa i zwalczał je; krytykował feudalne sądownictwo, postulował odebranie magnatom królewszczyzn i bronił zagrożonych praw mieszczan (m.in. udzielił w 1454 poparcia miastom pomorskim, w 1464 uczestniczył w konfederacji lwowskiej przeciw Odrowążom, w 1472 wysłał listy do króla, w których domagał się obniżenia podatków nałożonych na mieszczan lwowskich). Występując przeciw zerwaniu rozejmu szegedyńskiego, popadł w zatarg z legatami papieskimi — G. Cesarinim i J. Kapistranem.

Wybudował i ufortyfikował miasteczko Dunajów k. Lwowa, a swoją tamtejszą rezydencję przekształcił w kwitnący ośrodek kultury humanistycznej (od 1470 przebywał tam m.in. zbiegły z Rzymu Filip Kallimach, który odwdzieczył się G. za udzieloną gościnę panegiryczną biografią).

Z twórczości G. — z jego komedii wzorowanych na Plaucie, tekstów historycznych, elegii, epitafiów, epigramatów, wierszy polemicznych i innych — zachowały się tylko epitafia na zgon Władysława Jagiełły i królowej Zofii oraz urywek polemicznego poematu. Jeszcze w XVIII w. istniał podobno (wg XVIII-wiecznego katalogu J. D. A. Janockiego) rps zawierający mowy, listy i wiersze G. Niestety, rps zaginął, podobnie jak historyczne dzieło G. *De evocatione Vladislai regis*.

Wobec niezachowania się podstawowej spuścizny pisarskiej G., głównym źródłem do poznania jego poglądów społeczno-politycznych i filozoficznych jest jego biografia autorstwa Kallimacha pt. *Vita et mores Gregorii Sanocei* (1476) oraz wcześniejszy o 4 lata list dedykacyjny, poprzedzający księgę pt. *Fannietum*. Wg Kallimacha, G. był pierwszym w Polsce myślicielem, który poddał krytyce scholastykę, nazywając ją „marami sennymi na jawie” („insomnia vigilantium”). Zwalczał bezkrytyczne przyjmowanie autorytetu Arystotelesa oraz scholastyczną dialektykę. Postulował racjonalizację polityki, etyki i pedagogiki i uniezależnienie ich od teologii. Występował przeciw podporządkowywaniu filozofii przyrody naukom teologicznym. Przyjmował filozofię epikurejską w fizyce a stoicką w etyce, godząc z tą ostatnią epikurejskie hasło „żyj w ukryciu”. Opowiadał się za empirycznym przyrodoznawstwem. Krytykował średniowieczną gloryfikację cierpienia i skrajny ascetyzm. Głosił potrzebę reformy średniowiecznych form nauczania, zasadnicze miejsce przyznawając studiom nad twórczością starożytnych poetów.

Długosz napisał o G., że tworzył dzieła pełne polotu. Na ile jednak rzeczywistość twórczość G. można nazwać humanistyczną, trudno ustalić. Nie wiadomo także w jakim stopniu obraz jego poglądów, przedstawiony w panegirycznej biografii Kallimacha, odpowiada rzeczywistości, a w jakim jest efektem panującej u humanistów manieri oraz projekcją osobistych poglądów autora tej biografii. Kallimach przedstawia dość wyimaginowany obraz G., stylizując go na filozofa wg pojęć humanistycznych, inspirowanych przez biograficzno-doksograficzne idee i konwencje starożytne. Wiarygodność relacji Kallimacha podważają liczne pomyłki, a także jawne fałszerstwa, które badacze stwierdzili w jego dziele. Nieliczne zachowane autentyczne fragmenty twórczości G. dowodzą, że dość powierzchownie przyswoił sobie nowe humanistyczne tendencje filozoficzno-literackie. Także styl literacki G. daleki jest od łaciny humanistycznej, zachowuje bowiem całkowicie średniowieczną składnię oraz słownictwo.

Bibliografia: T. Sinko, *De G. Sanocei studiis humanioribus*, Eos 6 (1900), 241–270; tenże, *Spór o G. z Sanoka*, w: tenże, *Echa klasyczne w literaturze polskiej*, Kr 1923, 7–26; I. Zarębski, *Problemy wczesnego Odrodzenia w Polsce*. G. z Sanoka — Boccaccio — Długosz, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 2 (1957), 5–52; A. Nowicki, G. z Sanoka i Filip Kallimach, w: *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*, Wwa 1956, 49–101; tenże, G. z Sanoka, 1406–1477, Wwa 1958; W. Wąsik, *Historia filozofii polskiej*, Wwa 1958, II 98–108; I. Zarębski, PSB IX 86–89; T. Sinko, *Encyklopedia powszechna*, Wwa 1964, IV 470; F. Buonaccorsi, *Philippi Callimachi Vita et mores G. Sanocei* (w języku łac. i tłum. pol.), Wwa 1963; A. Nowicki, FPS 107–108; J. Domański, G. z Sanoka i poglądy filozoficzne Filipa Kallimacha. Epizod z dziejów humanizmu w polskiej filozofii XV wieku, w: *Filozofia polska XV wieku*, Wwa 1972, 369–434; L. Hajdukiewicz, G. z Sanoka, w: *Historia nauki polskiej*,

Wr 1974, VI 205–206; *500-lecie G. z Sanoka. Materiały z sesji popularnonaukowej w Lublinie 28–29 I 1977 r.*, Lb 1979; J. Zathy, *G. z Sanoka i Kallimach*, w: *Materiały z sesji naukowej zorganizowanej z okazji obchodów 500-lecia zgonu G. z Sanoka, 28–30 maja 1977*, Rocznik Sanocki 12 (1980), 5–127; J. Domański, *Początki humanizmu*, Wr 1982, 230–233; J. Starnawski, *Dzieje wiedzy o literaturze polskiej (do końca wieku XVIII)*, Wr 1984, 15–17; S. Zabłocki, *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Wwa 1984, I 334; J. Domański, *Filozofia uniwersytecka a początki humanizmu*, w: tenże [i in.], *Zarys dziejów filozofii w Polsce, wieki XIII–XVII*, Wwa 1989, 217–219; T. Witczak, *Literatura średniowiecza*, Wwa 1990, 110, 153–155, 159; J. Koziej, EK VI 351–352; F. Kallimach, *Życie i obyczaje G. z Sanoka (wybór tekstów)*, Łódź 1994.

Stanisław Wielgus